

Hagen på Austrått

GJERT VESTRHEIM

Sørøst for Austråttborgen på Ørlandet ligger en hage med hageganger som nylige arkeologiske undersøkelser har datert til 1600-tallet, da borgen var ny. Spor i landskapet tyder på at det også har ligget en hage sørvest for borgen, der det står en pyramide av stein med årstallet 1665.

Når disse sporene sees i sammenheng med borgen og i lys av eldre bilder og beskrivelser, gir de et godt grunnlag for å rekonstruere hovedtrekkene i hagen og plassen foran borgen.

Humanistisk hagekunst

I renessansen og barokken var hagekunst en del av arkitekturen, og både for arkitektur og hagekunst søkte man forbilder i antikken. For arkitekturens del kunne dette gjøres ved oppmåling av eksisterende bygninger, og ved hjelp av bevarte tekster, i første rekke Vitruvius' *Om arkitektur*.

For hagekunstens del var materialet magrere; blant de viktigste litterære kildene til beplantningen var Plinius d.y.'s beskrivelser av sine villaer, der han blant annet forteller at hagene inneholdt formklippet buksbom. Antikke ruiner kunne imidlertid gi flere holdepunkter for utformingen av hagerommet. Den typiske romerske hage var et avgrenset, arkitektonisk utformet rom,

med gulvet terrassert til en jevn flate og omgitt av murer eller søyleganger.

Et slikt rom var velegnet til geometrisk oppdeling, typisk ved at kryssende ganger delte hagen i fire jevnstore deler, og en levende tradisjon for hager av denne formen fantes i middelalderens klosterhager. Den «lukkede hage», på latin *hortus conclusus*, fikk her en særlig betydning som et symbol for Jomfru Maria (jfr. Høysangen 4 12: *Hortus conclusus soror mea, sponsa, hortus conclusus, fons signatus*, i Bibelselskapsens seneste utgave oversatt som «En stengt hage er min søster, min brud, en stengt hage, en forseglet kilde.»)

Italienske renessansehager bygger på denne tradisjonen, men utvider den ved å tilføre arkitektoniske elementer som trapper og halvsirkelformede «teatre», og ved å inndele hagen i flere rom, avgrenset av murer, hekker og alleer. I den tidlige fasen var Firenze sentrum for denne utviklingen. På 1500-tallet overtok Roma og Lazio, og i økende grad ble hagene organisert som en serie av

terrasser i flere nivåer, sammenknyttet av store trappeanlegg. For de arkitektoniske elementene i disse hagene fant man forbilder på steder som Hadrians villa og Villa d'Este i Tivoli (Fig. 1) og den store helligdommen i Palestrina.

Trykketeksten gjorde det mulig å masseprodusere bilder av slike antikkinspirerte hager, samt av arkitekttegninger av nye byggverk og oppmålinger av gamle. Dette er en side av trykketeksten som ofte glemmes: Gutenberg oppfant ikke bare trykking

med løse typer, men også trykkpressen, som gjorde trykkeprosessen raskere og enklere, slik at tresnitt og kobbersnitt kunne masseproduseres til en overkommelig pris. Trykketeksten skapte ikke bare en ny skriftkultur, men også en ny bildekultur.

Dette la grunnlaget for at arkitektur kunne bli et akademisk studium. Grunnboken var Vitruvius' *Om arkitektur*, som ble utgitt både på latin og i oversettelser. Vitruvius' illustrasjoner var tapt, men nye ble laget på grunnlag av antikke ruiner, og den første

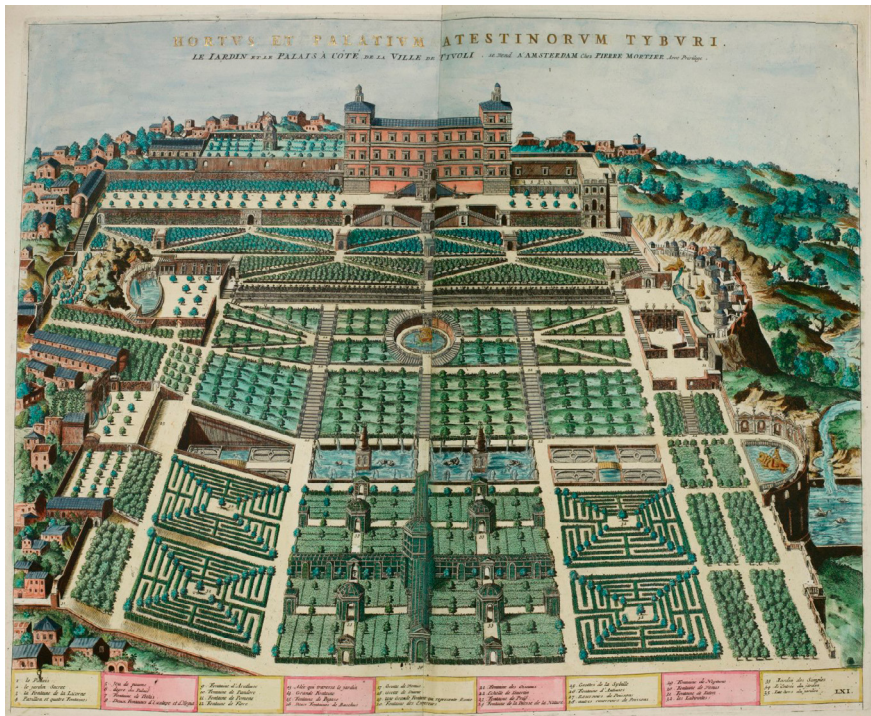

Fig. 1. Villa d'Este i Tivoli, anlagt i 1560-årene av Pirro Ligorio for kardinal Ippolito d'Este, avbildet av Étienne Dupérac i et trykk fra 1573. Hagens hoveddel er utlagt som kvadratiske kvarterer i et rutenett på en stor, kunstig terrasse. I forgrunnen sees en stor pergola over gangene mellom fire kvarterer. Ved siden av huset ligger den hemmelige hagen (giardino segreto) på en egen terrasse, bare synlig fra de indre gemakker. Gjennom slike trykk ble renessansens arkitektur kjent for et europeisk publikum. Foto: Wikipedia.

illustrerte utgaven av hans tekst ble trykket i 1511. Av stor betydning var også Palladios *Fire bøker om arkitektur* (1570), som var illustrert med mange av forfatterens egne prosjekter. Disse bøkene var av avgjørende betydning for utbredelsen av det klassiske formspråket, som dominerte europeisk arkitektur helt frem til begynnelsen av 1900-tallet.

Flere av renessansens fremste arkitekter var håndverkere – Brunelleschi var gullsmed, Michelangelo hadde gått i lære som maler – men arkitektur var ikke et håndverk, og blant de fremste renessansearkitektene finner vi også Alberti, som var jurist og humanist. Arkitektur var en av de frie kunster, den var et teoretisk studium som passet seg for *gentlemen*, som var velegnet for selvstudium og som kunne utøves ved skrivebordet. Under renessansen og barokken var det derfor ikke helt uvanlig at velstående byggherrer selv planla og tegnet sine hus, med varierende grad av profesjonell bistand.

Proporsjoner

Dette er ikke minst viktig for å forstå arkitekturhistorien i avsides land som vårt eget. De som behersket dette formspråket, var vanligvis offiserer; for dem var arkitektur en del av utdannelsen, sammen med matematikk, landmåling og ingeniørfag. En offiser måtte kunne bygge en festning, og dette krevde forståelse både av geometri, murarbeid og terrengarbeid. Offiserene måtte også kunne tegne hus som ga det nødvendige inntrykk av orden og verdighet. Hvis man var festningsingeniør, var man derfor også arkitekt, og hagearkitekt.

Og i den sosiale eliten som offiserene tilhørte, var det naturlig at de også ble engasjert til private arkitektoppdrag.

Denne offisersarkitekturen måtte realiseres av de håndverkerne man hadde tilgjengelig. Dekoren var derfor av varierende kvalitet og vanligvis enkel, ofte er den også senere gått tapt. Husenes og rommenes proporsjoner er derimot vanligvis i behold, eller enkle å rekonstruere, og disse forteller en annen historie. Selv om utførelsen var enkel, kunne huset få verdighet gjennom gode proporsjoner, og disse var ikke avhengige av håndverkerne, men av en arkitekt med den nødvendige teoretiske bakgrunn og en fast hånd på prosessen.

I Norge er dette et lite utforsket emne, og vi har lite av skriftlige kilder, men husene og hagene er i stor grad i stand til å fortelle historien selv, også når arkitektens navn er ukjent. Et eksempel er Baroniet i Rosendal (bygget 1662–1665): Her er takhøyden i hovedetasjen nøyaktig seks alen (3,77 meter), og værelsene er proporsjonert ved hjelp av de fire første tall. Den store salen var $6 \times 12 \times 24$ alen (1:2:4), og det tilstøtende værelset $6 \times 9 \times 12$ (2:3:4). Baronens indre gemakke målte $6 \times 9 \times 9$ alen (2:3:3), og den lille salen $6 \times 12 \times 12$ (1:2:2). Husets bredde er $\frac{3}{4}$ av lengden, hver av fløyenes bredde er $\frac{3}{4}$ av gårdsplassen, og hagen består av 3×4 kvadratiske kvarterer (Fig. 2).

Vi vet ikke hvem som har tegnet Rosendal, men det kan godt være byggherren selv, Ludvig Rosenkrantz. Det som er sikkert, er at arkitekten har brukt et proporsjonssystem som har sitt grunnlag hos Palladio og Vitruvius, og som vi også gjenfinner i små herskapelige an-

Fig. 2. Rosendal, anlagt i 1660-årene, maleri av Hans Sager ca. 1705. Hagen ligger ved siden av huset og er inndelt i et rutenett av 3 x 4 kvadratisk kvarterer, på bildet feilaktig gjengitt som 4 x 4. I kvarterenes hjørner står små trær, antagelig eksotiske trær i potter, som laurbær, sypress, pomerans, oliven og fiken. Alle disse nevnes i kilder fra samme tid. Kvarterene var kantet med lave buksbomhekker, som ennå er delvis bevart, men vokst til enorm størrelse. På Austrått er klimaet hardere, og det er tvilsomt om buksbom kunne overleve, men det kan ha vært forsøkt.

legg, som prestegårder, skrivergårder og kapteinsgårder, der de på forskjellig vis blir tilpasset lokale forhold.

Austråttborgen

Austråttborgen (Fig. 3) har en komplisert bygningshistorie, der den eldste delen er en middelalderkirke med tårn. I sin nåværende form er borgen hovedsakelig fra Ove Bjelkes tid i 1650-årene, og altså bare noen få år eldre enn Rosendal. På tross av det visuelle uttrykket med murer, tårn og skyteskår, har den aldri hatt noen militær funksjon. Opprinnelig lå den heller ikke isolert fra annen bebyggelse. På nordsiden,

bak hovedfløyen, lå ladegården, som ble revet ca. 1890.

Ove Bjelke (1611–74) var sønn av Jens Bjelke, som var Norges kansler og i tillegg lensmann først i Bergenhus len og senere i Stavanger len. Moren, Sophie Brockenhuus, var arving til et stort gods med blant annet Elingård i Onsøy, som var familiens hjem. Vollgravene på Elingård stammer fra Jens Bjelkes tid, men kan neppe ha hatt noen militær betydning. Som på Austrått har dette vært en symbolsk festningsarkitektur, som middel til å markere familiens status.

Jens Bjelke hadde tre sønner som vokste opp. Jørgen ble general, mens

broren Henrik ble admiral og øverstkommanderende for flåten. Ove var lensmann i Bergenhus len fra 1648, og etter eneveldets innførelse i 1660 var han stiftsbefalingsmann eller stiftamtmann samme sted, dette var en videreføring av samme stilling etter at lenene ble avskaffet. I 1666 ble han flyttet til det samme embetet i Trondheim. Etter farens død i 1659 hadde Ove Bjelke også overtatt som Norges kansler, men dette embetet hadde nå mistet mye av sin betydning.

Austrått var gammelt slektsgods. Fru Inger var Ove Bjelkes tippoldemor, og faren Jens var født der, men Jens Bjelke gjorde Elingård til familiens

hjem, og det er usikkert hvor meget Ove Bjelke oppholdt seg på Austrått. Borgen var ingen særlig bekvem bolig, og det er mulig at den primært var bygget som jaktlott og som et monument over slekten og dens historie.

Borgen kan godt være tegnet av Ove Bjelke selv. Han hadde fått en grundig utdannelse og sammen med sin bror Henrik hadde han også vært på dannelsesreise på kontinentet, og blant annet oppholdt seg ved universitetet i Padova i 1633–34. Herfra var det bare en kort tur til Venezia, og i dette området har han hatt anledning til å se noe av det mest moderne av italiensk arkitektur, inkludert mange av Palladios verker.

Fig. 3. Austrått 1913. Man ser tydelig nivåforskjellen mellom den ytre plassen (Schønings «ridebane»), der fotografen står, og den tidligere inngjerdede forgården foran borgen, der vognene står. Dette viktige sporet i terrenget er forsvunnet ved senere planering. Foto: Wilse.

<https://www.nb.no/items/f2196acfaf1cf004976a176654af0775?page=0&searchText=austrått>

Som vi skal se, er også Austråttborgen planlagt ved hjelp av enkle forholdstall, slik Palladio foreskriver.

Tidligere forskning

Det er utenkelig at et anlegg som Austrått ikke også hadde en hage, men denne hagens form og beliggenhet har lenge vært et åpent spørsmål. Nordsiden er utelukket: Der lå ladegården. Knausene på øst- og vestsiden av hovedfløyen gjør at hagen heller ikke kan ha ligget her. Å gjøre dette terrenget egnet til en hage i tidens stil ville ha krevet store terrasserings, som vi ikke finner spor av. Det som gjenstår, er derfor det ganske flate landskapet som omgir borgens nedre del i en bue fra vest til sørøst.

Carl W. Schnitler¹ konsentrerte seg om landskapshagen som ennå er delvis bevart sørøst for slottet, og som han mente kanskje gikk tilbake til Bjelkes tid. Dette er blitt bekreftet av nyere undersøkelser i regi av NTNU og NMBU: Hagen ble utvidet på 1800-tallet, og det er i denne form den kan sees i fig. 4, men hovedaksen, noen av hagegangene og deler av en hagemur kan nå dateres til 1600-tallet.²

Det har vært antatt at det også lå en hage i vest. Ree og Wallem skriver at «formodentlig blev allerede i Ove Bjelkes tid terrænget sydvest for borgen utlagt til have, men der er i den nuværende have intet som med bestemthet kan henføres til det oprindelige anlæg».³ Det er typisk for perioden at

hagen ligger som en egen enhet ved siden av huset, men slik at den er synlig fra herskapets værelser, og da er det dette arealet som peker seg ut.

Dietze-Schirdewahn går også ut fra at det fantes en hage på denne siden av borgen, og ser et stort, tilnærmet kvadratisk område på kartet fra 1860 som en «antydning» om hagen.⁴ Dette kvadratets østside utgjøres av borgen og veien foran den, og det måler ca. 150 x 150 meter.

Andersen og Bratberg antar at hagen har ligget på sørsiden foran borgens hovedport, og at den har strukket seg frem til veikrysset i samme bredde som borgfasaden, slik at arealet har vært omtrent 30x60 meter.⁵ Dimensjonene er rimelige for en hage fra denne tiden og dette miljøet, men i renessansen lot man ikke inngangen til huset gå gjennom hagen. Hagen var et lukket og tilbaketrukket sted, med adgang gjennom huset, eller gjennom en egen hageport. På husets inngangsside hadde man derimot gjerne en forgård, avgrenset av underordnede fløyer og stakitt.

Forgården

Det er trolig restene av en slik forgård Gerhard Schøning viser til når han i 1774 skriver at «uden eller sønden for Hoved Indgangen til Gaarden, har været en Ridebane, indhægnet med Stakket-Værk, og omsat med 24 anseelig store Aske-Træer, af hvilke nu endeel er udgangne».

1) Schnitler, 1916, s. 139–40.

2) «Nå har de funnet stashedagen fra 1600-tallet på Austrått», *Adresseavisen* 31.08.2017.

3) Ree og Wallem, 1916, s. 29.

4) Dietze-Schirdewahn, 2017, s. 228.

5) Andersen og Bratberg, 2011, s. 445.

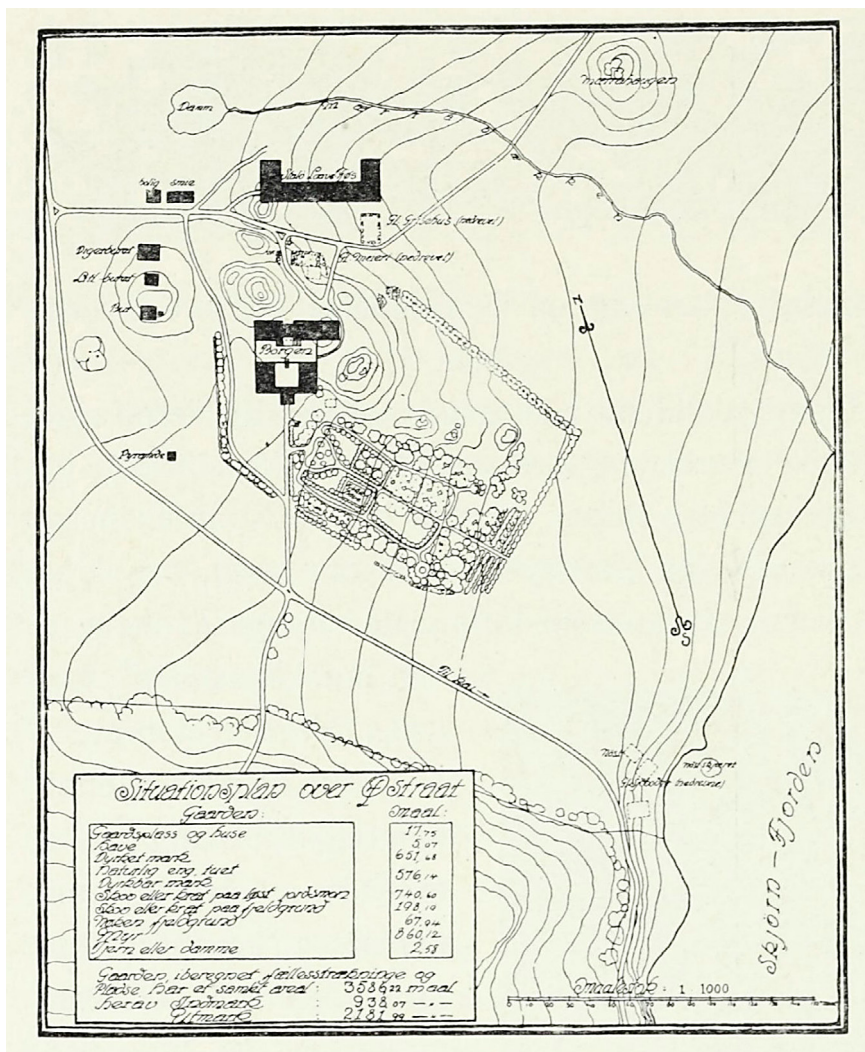

Fig. 4. Situasjonsplan over Austrått 1916. Man ser tydelig jordvullen som går i vinkel sørvest for slottet. Sørøst for slottet ligger hagen omgitt av trær som gir le for vinden. Den lange hagegangen hører til Ove Bjelkes anlegg; legg merke til at den ligger i rett vinkel mot høydedekotene, slik at hagen har jevnt fall. Stykket nærmest borgen, der hagegangen deler seg i to rundt et bed, har opprinnelig hørt til den ytre plassen. Planen er ikke nøyaktig i alle detaljer. Ree og Wallem: 28.

<https://www.nb.no/items/11dfbf47596018ba33f1989dfa1dfba4?page=35&searchText=ee%20wallem%20austrått>

Stakittet er markert på Schönings tegning av borgens grunnplan, som en stippet firkant foran porten.⁶ Firkanten er like bred som borgens fasade, og litt over halvparten av dette i dybde, men siden Schönings tegning ikke er særlig nøyaktig, er det nærliggende å tolke dette som en firkant med forholdstallene 2:1. Siden borgfasaden er 50 alen bred (31,5 meter), skulle det tilsi at det inngjerdede området var 25 alen eller knapt 16 meter bredt (en alen er 0,63 meter).

På luftfoto kan man ane noen blekere punkter i gresset ved det sørvestlige hjørnet av denne tenkte firkanten. Disse stemmer overens med to hull som ble påvist ved geofysiske undersøkelser i 2018, og som ligger i ca. 95° vinkel ut fra borgfasadens vesthjørne. Dette kan være hull for fundamentering av stakitt, eller for jordgravde stolper. Hjørnestolpen ser ut til å ligge ca. 16,5 meter (26 alen) fra hjørnet av vestfløyen; dette er en alen mer enn vi i det foregående har antatt, men nøyaktig det samme som vestfløyens egen lengde.⁷

Med et stakitt av samme lengde og vinkel på forgårdens østre kortside,

vil man ha fått en svakt trapesformet forgård: Mens borgfasaden er 50 alen lang, vil stakittet på forgårdens sørside ha vært 54 alen. Middelveidien av de to målene er 52, altså det dobbelte av kortsidene, slik at forgården vil ha hatt proporsjonene 2:1. Trapesformen vil ikke ha vært merkbar, og vil derfor ha skapt en illusjon av at borgfasaden var like bred som stakittet foran den.

Vi kjenner i hvert fall to eksempler på en slik forgård av stakitt i Danmark-Norge fra samme tid. Det ene er Lysekloster i Os ved Bergen (1661), det andre er Schackenborg (Fig. 5) i Sønderjylland (1664). Formen og plasseringen foran et trefløyet anlegg er den samme, forskjellen er at Austrått også har en sperremur mellom fløyene.

På Wilses bilder fra 1913 ser man at terrenget foran borgen ikke er jevnt planert. Oppkjørselen har et merkbart brattere parti ca. 20–30 meter foran borgen, før den flater ut på arealet for den antatte forgården.⁸ Dette arealet er ganske flatt, og vi kan se en klar nivåforskjell mot det lavere arealet vest for borgen (Fig. 3).

6) Tegningen er gjengitt i Andersen og Bratberg, 2011, s. 284 og Dietze-Schirdewahn, 2017, s. 225. Firkanten er tegnet inn i form av 24 punkter, som kan forlede en til å tro at den viser asketrærnes plassering, men dette er lite sannsynlig. Trærne måtte da ha stått med 2,5 meters akseavstand, og selv med hard beskjæring vil kronene ha dannet en tett hekk. Borgfasaden er ikke stort mer enn seks meter høy, og ville ha blitt fullstendig skjult bak en slik beplantning, som også ville ha motarbeidet den borgaktige arkitekturen.

7) Luftfoto er fritt tilgjengelig på gulesider.no. Rapporten fra NTNU 2018 er ikke publisert, og forespørsler om å få se materialet har ikke ført frem. Deler av materialet er gjengitt i møteinnkalling for Fellesnemnda – Ørland og Bjugn kommuner, 25.04.2019. På nett her: <https://orland.kommune.no/f/p1/i5013ee89-80d8-49c0-bd2f-3d71f271f76d/fellesn-2019-04-25-innkalling2-forminsket-versjon.pdf>

Her er hullene markert på et kart, og det står at «to plante hull dukket opp i linje med vestre sidefløy» (s. 34–35, kartet viser at linjen avviker ca. 5* fra vestfløyen). Det synes mer rimelig å tolke dem som hull for fundamentering av gjerdestolper. Når man planter et tre, graver man et rundt hull, men når man river opp en stubbe, etterlater den seg et uregelmessig hull.

8) Bilde i Nasjonalbibliotekets saming: <https://www.nb.no/items/fb1650b9682963116092c1ce0bcd9945?page=0&searchText=austrått>

Fig. 5. Schackenborg. Slott og hage malt ca. 1750. I hagen ser man en pergola av lignende type som i Villa d'Este. I bakgrunnen byen Møgeltonder. Foto: Morten Gliemann.

Antagelig viser disse bildene den opprinnelige terrengbehandlingen, som har løftet forgården opp på et litt høyere nivå og gjort den flatere enn omgivelsene. I dag er disse sporene utvisket, for under restaureringen av borgen etter brannen i 1916 ble hele området på vestsiden av oppkjørselen omgjort til en jevn flate. Dermed er en viktig kilde til forståelsen av anlegget blitt ødelagt.

Renessanseharmonier

Forgården vil ha komplettert de harmoniske tallforholdene vi finner i selve borgen. Borgen er tydeligvis planlagt av en arkitekt som har satt seg inn i renessansens arkitekturteori, for den viser et klart geometrisk skjema basert på de fire første hele tall. Skjemaet er

ikke fulgt helt nøyaktig, for borgen er svakt trapesformet, slik at bredden minker fra 52 alen i nord til 50 alen i sør, og det finnes også andre små uregelmessigheter. Her skal vi se bort fra disse, og for enkelthets skyld regne med 52 alen som bredde i hele borgen.

Forgårdens 52x26 alen (2:1) vil nøyaktig ha tilsvart arealet av de to sidefløyene og borggården mellom dem, slik at de til sammen danner et kvadrat av 52x52 alen (1:1). De to sidefløyene måler 26x13 alen (2:1). Borggården mellom sidefløyene er ideelt sett kvadratisk (1:1), med 26x26 alen, men fordi yttermuren og terrassemuren begge opptar en alen, blir de faktiske målene 26x24.

På grunnplanen er forholdstallet mellom sidefløyenes og borggårdens

bredde 1:2:1, men hvis man regner med bredden av svalgangene, blir forholdstallet 3:4:3. Fordi taket over fløyene også dekker svalgangene, er det med disse proporsjonene anlegget fremstår i fasaden. Fra øvre borggård er derimot både sidefløyenes og svalgangenes bredde synlig, slik at begge forholdstall kan avleses. En brolegning med rektangulære heller, slik øvre borggård hadde i eldre tid, vil ha gjort denne avlesningen enkel, fordi man da kunne telle antallet heller foran hver bygningsdel. Med heller som målte en fot i firkant, vil det her ha vært plass til hundre heller i lengden og 33 i bredden.

Øvre borggård er nøyaktig proporsjonert med forholdstallet 3:1, men med dette slutter renessansegeometrien, for hovedfløyen er eldre enn resten av anlegget. Med sin lengde av 52 alen har hovedfløyen bestemt dimensjonene i utførelsen av skjemaet, men den er ikke selv del av skjemaet, hverken i sin geometriske form eller i fasadebehandlingen.⁹ Hovedfløyen var også omgitt av flere lavere tilbygg: Gravkjelleren mot øst er ennå bevart, mens en liten fløy midt på nordsiden og den såkalte «trestuen» mot vest ble revet ca. 1890. Disse er inntegnet i fig. 9, sammen med stallen som ble revet på samme tid.

Derimot har vi utelatt porttårnet. Med sine 8x8 alen lar det seg ikke innordne i skjemaet, og dette støtter Andersen og Bratbergs antagelse om at det er en tilføyelse fra slutten av 1600-tallet. Uten porttårnet vil fasaden

ha hatt et langt mer klassisk utseende, som det ti år yngre Rosendal. Fasadens proporsjoner er den samme i begge hus, med fløyer som er $\frac{3}{4}$ av gårds plassens bredde, men Rosendal er litt større: Her er fasadens bredde 54 alen.

Ved å aksentuere sentrum i fasaden bidrar porttårnet til å trekke oppmerksomheten bort fra det som må betraktes som en designfeil: Vinduene på borgfasaden står midt på sidefløyenes kortvegger, men skjevt i forhold til taket over dem, fordi dette taket også dekker svalgangene, og utenfra ser man ikke sidefløyenes bredde, men bare bredden av takene.

Denne designfeilen er trolig årsaken til at takene ved istandsettelsen i 1722 fikk en usedvanlig lav vinkel, slik at de på nært hold knapt er synlige. På avstand kan man imidlertid se at vinduene ikke er midtstilt under mønene, og dette er så disharmonisk at tegnerne gjennom to århundrer har retusjert vekk feilen, bevisst eller ubevisst, enten ved å trekke vinduene helt ut mot hushjørnene, eller ved å midtstille dem under mønene.¹⁰

En alternativ mulighet er at svalgangene opprinnelig var dekket av et halvtak med lav vinkel, mens hovedtaket bare dekket selve fløyene. Da vil det ha vært synlig utenfra at fløyene bare er $\frac{1}{2}$ av gårds plassens bredde, og fasadens proporsjoner vil dermed ikke ha vært 3:4:3, som på Rosendal, men 1:2:1. I fig. 9 er takene tegnet med denne bredden.

9) Hovedbygningens østre del og midttårnet er opprinnelig en kirke fra ca. 1200. Den yngre, vestre delen er like lang som den østre, og tydeligvis dimensjonert for å skape symmetri rundt tårnet.

10) Se bilder i Andersen og Bratberg, 2011, s. 278, 342, 360 og 442.

Fig. 6. Utsikt fra borgplassen mot pyramiden. En nyere hekk følger kanten av terrasseringen. Eget foto.

Asketrærne

Schøning nevner også en beplantning av 24 asketrær som var «omsat» ridebanen. Tallet tyder på en geometrisk formasjon, trolig 12x2. Dietze-Schirdewahn nevner Honselaarsdijk (Fig. 8) som et av flere hollandske eksempler på en forgård med stakitt og trær, men uten å gi noen detaljert sammenligning.¹¹ Det ser imidlertid ut til at Austrått kan ha hatt den samme løsningen, i en mindre og enklere versjon.

Honselaarsdijk hadde en inngjerdet forgård av samme form som på Austrått, og foran denne en halvrund plass avgrenset av dobbelte rekker av trær. Denne løsningen var vanlig, og vi finner den på samme tid i Versailles.¹² Austrått vil ha hatt plass til en tilsvarende

beplantning, med en halvsirkel av 12x2 trær, der trærne i hver rekke har stått med ca. 4 meters avstand. Som i Honselaarsdijk vil veien ha passert gjennom midten av halvsirkelen og delt den i to kvartsirkler.

En beplantning av en slik størrelse vil ha passet nøye med terrasseringen som avgrenser plassen foran borgen mot vest og sørvest, og som med sine snorrette linjer tydeligvis er menneskeskapt (Fig. 6). I fig. 9 er denne inntegnet som en stiplet linje. Plassen foran borgen er gravet ned i terrenget, slik at plassen ligger lavere enn arealet vest for terrasseringen, der pyramiden står. Begge arealer heller mot sør, men arealet vest for terrasseringen har så liten helning at det kan oppleves som

11) Dietze-Schirdewahn, 2017, s. 226. Hun antar tvert imot at trærne har dannet en hekk rundt forgården, og ikke innrammet en plass utenfor denne, slik de gjør i Honselaarsdijk. Som nevnt ovenfor (note 6) er en slik hekk rundt forgården lite sannsynlig.

12) Jfr. Pierre Patels kjente maleri fra 1668. På dette ser man også den samme terrengbehandlingen som vi i det foregående har rekonstruert for Austrått, med forgården som en flat terrasse, mens den omgivende plassen har stigning opp mot innkjørselen.

vannrett. Plassen heller mer, og høydeforskjellen mellom de to arealene er derfor størst i det sørvestlige hjørnet, der den er godt over en meter. Forskjellen blir gradvis mindre nordover, og den opphører utenfor øvre borggård.

Som man ser av fig. 4, har veien til gårdstunet i eldre tid fulgt innsiden av terrasseringen. Dette er den gamle hovedveien, som førte fra havnen og langs østhagen i rett linje mot pyramiden. I fig. 4 er pyramiden plassert for langt mot sør, slik at dette poenget går

tapt, men det er enkelt å observere ennå i dag, for terrasseringen peker fortsatt ut retningen for veien. Fra denne veien gikk oppkjørselen snorrett opp til borgen, og deretter svingte veien langs innsiden av terrasseringen og fortsatte mot tunet.

For å holde utsikten fra veien mot pyramiden åpen, er det sannsynlig at man foretok en enkel tillemping av beplantningen med asketrær: Den sørvestre kvartsirkelen har bestått av seks trær i en kvartsirkel nærmest borgen,

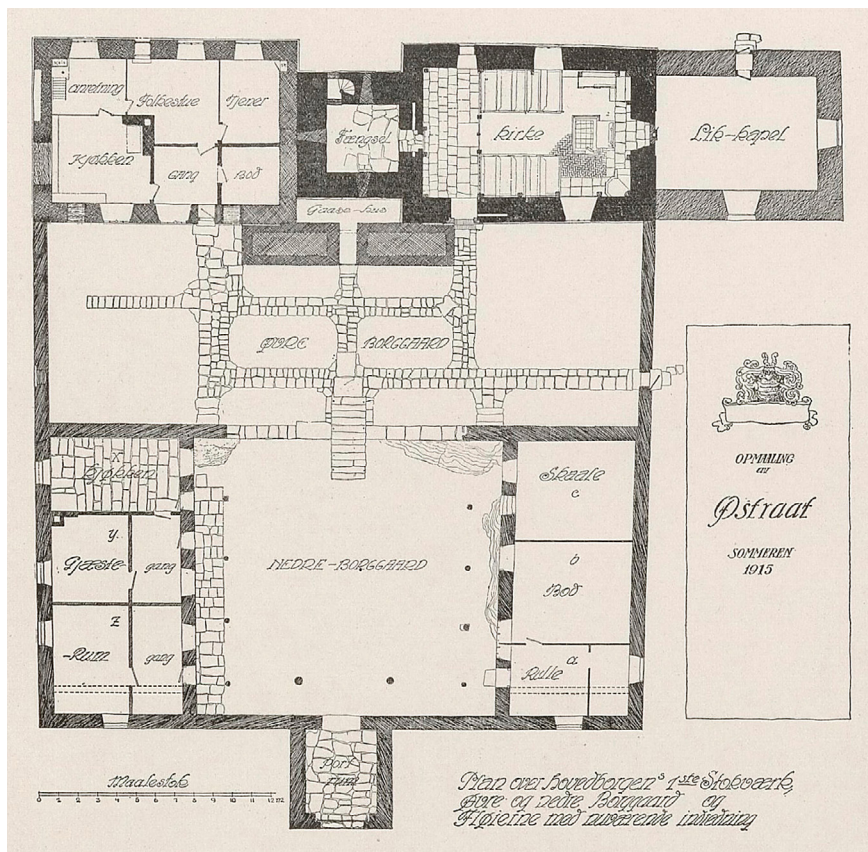

Fig. 7. Austrått's hoveddetasje, oppmålt 1916. Ree og Wallem: 35.
<https://www.nb.no/items/323674f36dd5d351bdd5de4f39f599cc?page=41>

Fig. 8. Huis Honselaarsdijk, ved Haag, bygget i tiårene før 1650. Hovedveien frem til slottet passerer gjennom en halvsirkel av trær. Foran porten til forgården møter den to andre veier. Rundt huset ligger flere lukkede hager. Veien, slottet og hageanlegget er organisert rundt samme gjennomgående akse. I hagen er dette moderne prinsippet gjennomført i form av en ganske smal gressflate mellom tette masser av trær. På tre sider av slottet ligger parterrehager som hver for seg utgjør lukkede enheter. De er beplantet med lave hekker i broderimønster, på fransk manér. Lenger ute ligger hager med en mer tradisjonell rutenettinndeling. Den til høyre er tydeligvis en prydhage, den til venstre kanskje mer nyttepreget. Kobberstikk fra 1683. Foto: Wikipedia.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3a/Paleis_Honselaarsdijk.jpg
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Paleis_Honselaarsdijk.jpg

og bak dem seks trær i en rett linje oppe på terrasseringen. For den visuelle virkningen fra borgen vil denne uregelmessigheten ha gjort liten forskjell.

Et bilde fra tidlig 1800-tall viser en gruppe av trær som kan være restene av en slik halvsirkel. Bildet viser ni trær mellom oppkjørselen og pyramiden, men bare ett på østsiden av opp-

kjørselen. Trærne har store kroner og ser ikke ut som tilfeldig staffasje, men som et karakteristisk element som tegneren har lagt vekt på å få med.¹³ Her har vi trolig Schönings «anseelig store Aske-Trær».

Etter at veien fra sjøen ble omlagt, har pyramiden mistet sin funksjon som orienteringspunkt fra denne siden,

13) Gjengitt i Været 2017, s.32 (fig. 55).

men den ligger fortsatt i akse med den snorrette veien som fører vestover mot Austråttlunden, 700 meter unna, og kartene fra 1800-tallet bekrefter at også denne veien er gammel. Når jakt-selskapet vendte hjem fra lunden, red det i rett linje mot monumentet helt til det var hundre meter unna, da dreide veien nordover rundt knausen på borgens vestside.

Plassen

Vi har hittil rekonstruert plassens nordside (med forgården) og sørsiden (med asketrærne). Øst for plassen vet vi at det har ligget en hage, som må ha vært avgrenset av mur eller stakitt. I vest og sørvest er plassen avgrenset av en

terrassering. Avgrensningen mot øst og sørøst har trolig vært symmetrisk med denne. I så fall vil plassen ha vært 20–30 meter bred mellom forgården og asketrærne (nord-sør), og 50–60 meter lang mellom de to hagene (øst-vest). Det vil ha vært en brukbar ridebane.

Langs toppen av terrasseringen ligger i dag en velvet steingard, men denne ble først bygget på slutten av 1800-tallet. Terrasseringen er derimot etter alt å dømme eldre. Til forskjell fra steingarden er den omhyggelig utført, og den har ikke dekket et praktisk behov, men et estetisk: Den deler terrenget i to klart adskilte nivåer med ulik helning. Vi må anta at massene fra utgravningen av plassen er blitt brukt til å planere denne marken ved samme anledning,

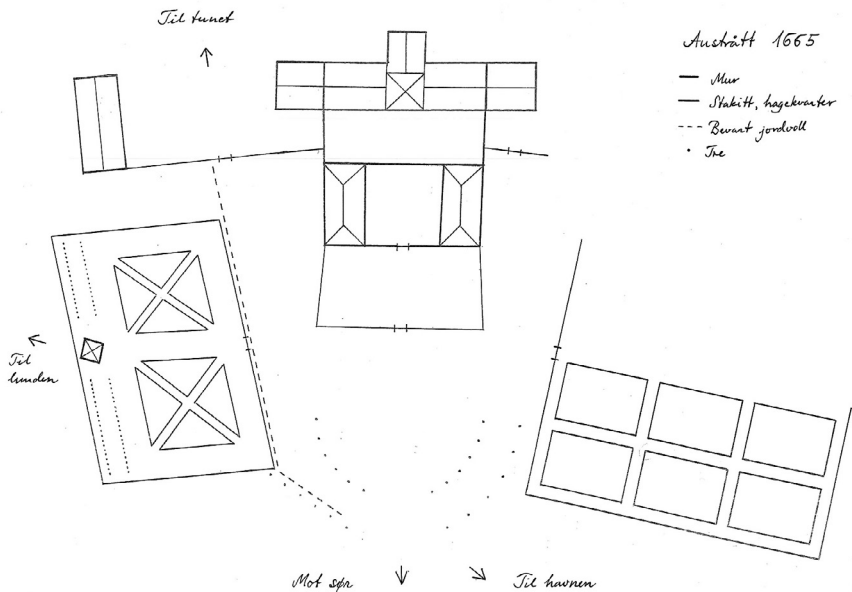

Fig. 9. Austrått 1665. Rekonstruert plan av hus, plass og hager. Egen tegning.

Fig. 10. Austrått sett fra sørvest med pyramiden i forgrunnen, 1913. Foto: Wilse.
<https://www.nb.no/items/2f8da9b494549179efb3722242ebac11?page=0&searchText=austrått>

og at formålet har vært å skape et representativt område med pyramiden som midtpunkt (Fig. 10).

Hvis vi tegner inn en avgrensning av samme form som terrasseringen på østsiden av plassen, viser det seg at den stemmer med sporene etter østhagen: Terrasseringen ligger i ca. 77° vinkel mot borgfasaden, det samme gjør østhagens tverrganger, og den nærmeste av disse tverrgangene ligger symmetrisk med terrasseringen på motsatt side av oppkjørselen: Avstand og vinkel er den samme.¹⁴

Vi kan dermed gjette at plassen har vært avgrenset i vest av et stakitt langs terrasseringen, og i øst av et stakitt langs østhagens nærmeste tverrgang. Mot sør er disse stakittene blitt avløst av asketrærne. Tidlige fotografier viser

et stakitt som førte vestover fra borgen til stallen, med port for veien som førte til tunet.¹⁵ Dette stakittet har avgrenset plassen mot nord på denne siden, og vi kan gjette på et tilsvarende stakitt med port på borgens østside, men det må ha vært kortere for å unngå en stor knaus. Terrengforholdene tillot ikke full symmetri.

Også forgården og de to hagene må ha hatt hver sin port. Forgårdens port kan vi plassere midt i oppkjørselen, 26 alen foran borgfasaden. Trekker vi en linje herfra til pyramiden, finner vi også den sannsynlige plasseringen av porten til vesthagen: For å kunne gi fri sikt mot pyramiden, må porten ha ligget nøyaktig der det i dag er en åpning i steingarden. En port med tilsvarende plassering på motsatt side vil

14) Jeg bygger her på den rekonstruerte planen i Været, 2017, s. 124–5, som er det mest nøyaktige materialet jeg har hatt tilgang til. Denne viser hagen på 1800-tallet, men det er siden bekreftet at hovedaksen og flere tverrganger er fra 1600-tallet (se note 2).

15) Andersen og Bratberg, 2011, s. 325, 438.

ha ført inn i hjørnet av østhagen, men for å skape symmetri rundt porten har stakittet langs plassens østside trolig fortsatt nordover.

Hagegangene i østhagen forholder seg ikke til utsiktspunktet ved forgårdens port, og heller ikke til pyramiden eller noe annet punkt i landskapet. Det har likevel vært mulig å skape fri utsikt fra forgårdens port gjennom østhagen: Man kunne legge et bredt, åpent felt langs hagens nordside (trolig gress eller singel) og la utsikten gå skrått over dette mot et arkitektonisk poeng (fontene, portal, statue el.l.) helt i øst. Nord for dette åpne feltet kunne hagen avsluttes av en leplantning av høye trær. I fig. 9 er parterret basert på Sigurd Værets rekonstruksjon, men med en ekstra tverrgang slik at det får seks jevnstore kvarterer med proporsjoner 3:2. Hagens avslutning mot nord har jeg latt stå åpen.

På 1800-tallet er den østre halvdel av borgplassen blitt ødelagt, ved at hagen ble utvidet helt frem til oppkjørselen. I fig. 4 ser man at denne delen av hagen er organisert rundt et hjerteformet bed, en form som er typisk 1800-talls, mens hagen for øvrig består av rektangulære felter, slik man skulle forvente av en hage fra 1600-tallet.

Vesthagens form

Det er vesthagen som peker seg ut som det naturlige valget for en prydhage. Den er synlig fra herskapets daglig-

værelser, den er flat, og det er her vi finner pyramiden.

Terrasseringen har vist oss vesthagens grense mot borgplassen i øst, og når vi ser den i sammenheng med borgen og pyramiden, kan den antagelig også vise oss beliggenheten av hagens grenser mot nord og sør.

Terrasseringen følger en snorrett linje nord-sør, men skifter retning nøyaktig der hvor denne linjen forsvinner ut av synsfeltet fra vinduet i herrens indre gemakk. Den vestre sidefløyen blokkerer utsikten mot linjens videre løp, og det er derfor sannsynlig at hagen sluttet her, slik at den kunne overskues som en helhet.¹⁶ Hagens sørgrense har altså gått vestover fra punktet der terrasseringen skifter retning, i noenlunde rett vinkel.

Siden linjen mellom pyramiden og porten trolig har ligget midt i hagen, kan nordgrensen plasseres i samme avstand fra denne som sørgrensen, og det skulle tilsi at hagen var litt over 50 meter lang. Stort lenger kunne den heller ikke være, hvis den skulle være synlig i sin helhet fra det indre gemakk, for da ville hagen forsvinne inn i blindsonen for vinduet.

Hagens bredde må ha vært minst 34 meter, slik at pyramiden kunne ligge innenfor hagegjerdet mot vest. Etter tidens regler for hagedesign åpner dette for to muligheter: Enten har hagen vært delt i to deler, nord og sør for gangen fra porten til pyramiden, eller så har den vært delt i fire deler, med pyramiden

16) Store deler av hagen var også synlige fra dagligstuen, men herfra blokkerte sidefløyen mer. Det indre gemakk var det fornemste rommet, der det var et privilegium å bli mot-tatt, og i tidens herskaps hus kunne dette være det eneste værelset med utsikt mot hagen, som på Herdla (1660-årene, oppmåling i Riksantikvarens arkiv) og Damsgård (hage fra 1720-årene).

som midtpunkt. I førstnevnte tilfelle har hagen neppe vært stort bredere enn de 34 meter som er minimum. I sistnevnte tilfelle har bredden vært ca. 62 meter, fordi avstanden fra hageporten til pyramidens midtpunkt er 31 meter, og vi må anta omtrent den samme avstanden på motsatt side.

Det førstnevnte, mindre alternativet er det mest sannsynlige, av flere grunner. En er at høydeforskjellen mellom utsiktspunktet og hagen er beskjeden, slik at en regelmessig beplantning bortenfor pyramidens vil ha vært vanskelig å se fra borgeren. En annen er at de antatte dimensjonene for det mindre alternativet, ca. 51x34 meter, gir forholdstallet 3:2, mens alternativet 62x51 ikke er i nærheten av noen harmonisk proporsjon.

En tredje grunn er innskriften på pyramidens: «Her bær den Sted nu Korn som forðum haffuer baaren/ Den dyre Rigens Mand ...», og på latin «Quimodo fert cererem segetesque ager uber opimas/ ante tulit patriæ ...». Siden innskriften uttrykkelig nevner *korn* (lat. *cererem*, av *ceres*), virker den malplassert midt i en hage, men den passer godt der hvor hagen slutter og man kan se ut over de omgivende kornåkrene. En slik plassering vil også ha gitt monumentet maksimal synlighet fra veien vestover.

Vesthagens beplantning

Det vi hittil har konkludert med om vesthagens form og plassering, gir også grunnlag for å si noe om dens inndeling og beplantning. Den har tydeligvis vært delt i to jevnstore deler av en gang mel-

lom porten og pyramidens. Gangen har ikke ligget vinkelrett mot stakittet, men med et umerkelig avvik på ca. 5°. Denne uregelmessigheten vil ha forplantet seg til hagens andre deler, og er forsøkt innarbeidet i rekonstruksjonen.

Veien fra havnen må ha hatt uhindret sikt mot pyramidens, og herrens indre gemakk må ha hatt uhindret utsikt over hele hagen. Det betyr at hagen ikke kan ha hatt alleer langs øst- og nordsiden. En omgivende løvgang kan derfor utelukkes. Eventuelle trær må ha stått enkeltvis og i god avstand.

Langs vestsiden kan hagen derimot gjerne ha hatt en allé av tette, geometriske hekker, eller en løvgang der trærnes kroner danner tak. Trærne i en slik løvgang kunne holdes kunstig små ved at de ble plantet tett, beskåret og fikk kronene bøyet ned med lodd.¹⁷ Sett på avstand vil de da ha gitt en falsk målestokk som har fått den åtte meter høye pyramidens til å virke enda større enn den er.

En slik løvgang eller allé vil også ha hatt en annen fordel: Det gjenværende arealet av hagen har da bestått av to kvadrater, en på hver side av midtgangen, slik at hagen kunne gi plass til to kvadratiske *kwarterer*, det vil si felter med beplantning i geometriske mønstre, omgitt av hageganger.

Beplantningen i disse kwarterene må ha vært lav, for å kunne betraktes ovenfra, og eventuelle trær må ha vært små og plassert slik at de ikke kom i konflikt med siktlinjene. Siden siktlinjene både fra det indre gemakk og fra veien fra havnen har gått diagonalt gjennom disse kwarterene, er det trolig at også kwarterenes inndeling har vært diagon-

17) En slik løvgang, trolig fra tidlig 1700-tall, er bevart på Hop (Askøy).

nal, slik at hvert av dem er blitt delt i fire trekkanter. Med en slik inndeling vil de også ha gjentatt pyramidens form: Den har kvadratisk grunnplan og fire trekantede sider.

Vi har beregnet hagens størrelse til 51x34 meter. Det tilsvarer 54x81 alen, tall som går opp i både 3-gangen og 9-gangen (9x6=54, 9x9=81), og vi vil derfor gå ut fra dette som hagens ideelle dimensjoner. Ved uttegning av hagen viste det seg at et plausibelt resultat ble nådd ved å bruke en modul på 3 alen, og denne modulen er derfor fulgt: Vi har tegnet alléen i en avstand av tre alen fra gjerdet og med seks alen mellom trærne; hagegangene er gjort ni alen brede og kvarterene 27 alen i firkant. Trærne i løvgangen har vi satt med 1 ½ alens mellomrom, etter forbilde av løvgangen på Hop (Askøy).

Pyramidens dimensjoner gir en viss støtte til antagelsen om at en modul på tre alen har vært brukt. Sidene måler 4,15–4,40 meter ved bakken. Det vil si at diagonalen gjennom grunnflaten er ca. ni alen, altså 3x3.

Slik vi har rekonstruert det, er hele dette hagerommet bygget opp av trettall, og det kulminerer i en pyramide, som består av trekkanter: Pyramiden har fire trekantede sider, og en kvadratisk grunnflate som kan deles diagonalt i fire trekkanter. Både trettallet og trekanten er symboler for den treenige Gud. Minnetavlen på pyramiden viser slektens våpenskjold, men øverst står Kristusmonogrammet IHS.

Dette er en renessansehage. Den er avgrenset, proporsjonert og lukket. Fra hagen kan man overskue omgivelsene, men grensen mellom hage og landskap

er klar. Også tallsymbolikken er helt i renessansens ånd.

Landskapsplanen

Det virkelig usedvanlige er den landskapsplanen denne hagen er integrert i, og dette gjelder uavhengig av detaljene i min rekonstruksjon. Landskapet på Austrått er ikke organisert rundt ett sentrum, men to. Det ene er pyramiden, som er orienteringspunkt for de to hovedveiene, fra havnen og fra lunden. Det andre er borgen selv, der vi har rekonstruert et sentrum ved forgårdens port: Her møter aksene langs oppkjørselen aksene gjennom vesthagen og kanskje en akse gjennom østhagen.

Begge deler er typisk barokke plangrep. At tre akser møtes i et punkt foran slottet, er en løsning vi også finner i Versailles, og løsningen er så vanlig at den har fått et eget navn: *Patte d'oie*, altså gåsefot. Av samme form er Romas Piazza del Popolo, der en obelisk markerer punktet der tre snorrette gater møtes, og denne obeliskene er det første man ser når man kommer inn gjennom byporten fra nord.

Også pyramidens plassering er typisk barokk. Den tjener samme formål som obeliskene i Roma, som orienteringspunkt for snorrette veier gjennom landskapet. I Roma er dette resultatet av en byplan som ble utformet under Sixtus V (1585–90): Obelisker ble reist foran viktige monumenter, og snorrette gater ble anlagt mellom obeliskene, gjennom både bebygde og ubebygde områder, slik at det skulle bli enkelt å finne frem.

Landskapsplanen på Austrått er utformet av en arkitekt som var fortrolig med slike prinsipper, og som brukte dem på en original måte. Den vanlige barokke løsningen ville ha vært å gjøre plassen foran borgen til sentrum for en *patte d'oise*, med en vei mot havnen, en mot lunden og en rett frem. Et slikt sentrum kunne markeres av en obelisk, en fontene eller lignende. På Austrått er det isteden pyramiden som er gjort til sentrum for veiene gjennom landskapet, men bare i form av synsaker: Både veien fra lunden og veien fra havnen dreier av før de når frem til pyramiden.

Borgen har innskrifter med årstallene 1655 og 1656, men pyramiden bærer årstallet 1665, og det tyder på at landskapsplanen først er blitt utformet etter krigsårene 1657–60. Hvis borg og landskap var planlagt under ett, ville trolig pyramiden ha vært oppført samtidig med borgen, selv om landskapsarbeidene ikke var ferdige. Landskapsplanen har også en helt annen, mer moderne karakter enn den enkle renessansegeometrien i selve borgen.

Tolkning

De to sentrene i denne planen ligger ikke orientert mot hverandre, men synes snarere å tilhøre to ulike verdener med et uavklart forhold til hverandre. Forgårdens port var husets mest representative adkomst, men herfra har pyramiden stått klart synlig for alle som gikk inn eller ut, som et alternativt sentrum. Det er ved pyramiden veiene

gjennom landskapet møtes, eller skulle ha møttes, hvis de hadde nådd helt frem. Pyramiden markerer landskapets egentlige sentrum, der den er reist som et minnesmerke over slektens historie, slik innskriften gjør det klart, og tre-tallssymbolikken gir dette sentrumet en sakral karakter.¹⁸

Dette er et merkelig, tvetydig anlegg. Det er fristende å se det som uttrykk for en ambivalent holdning hos byggherren selv, og ved nærmere kjennskap til Ove Bjelke og hans familie er det en bestemt forklaring som peker seg ut: Mye tyder på at familien hadde sterke katolske sympatier. Samtidig hadde både Ove Bjelke, hans brødre og hans far høye stillinger i en luthersk stat.

I lys av dette er det mulig å se vesthagen med pyramiden som et symbolsk uttrykk for slekten, stedet og Gud, mens borgen representerer byggherrens verdslige embete. Borggården er utsmykket med skulpturer av bibelske skikkelser, men disse er vanligvis blitt lest som en tematisering av byggherrens myndighet som dommer, og borgen har ingen tre-tallssymbolikk.

Den katolske kirke var forbudt i Norge etter reformasjonen, men i Ove Bjelkes ungdom fantes det ennå en betydelig katolsk undergrunn, og mange tegn tyder på at familien tilhørte denne. Blant dem er et anbefalingsbrev fra 1647, sendt fra Corfitz Ulfeldts italienske sekretær til den senere pave Aleksander VII, der sekretæren forsikrer om at Henrik Bjelke og hele hans familie støtter den katolske sak.

18) Innskriften er tradisjonelt blitt tolket som at pyramiden angir stedet for gårdens tidligere hovedbygning, og dette bekreftes av undersøkelser med georadar, som viser rester av en stor, eldre steinbygning i grunnen umiddelbart øst for pyramiden. Undersøkelsene er ikke blitt publisert, men resultatene er fremlagt i media bl.a. her: <https://www.nrk.no/trondelag/forskere-kan-ha-funnet-huset-til-fru-inger-til-austratt-1.14291065>

Fig. 11. Ove Bjelke (1611–1674). Norges rikens kansler. Kopi av portrett malt av ukjent kunstner. Foto: Wikipedia.
<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/12/Ovebjelke.jpg>

Dette støttes av en rekke indisier, blant dem er at man i faren Jens Bjelkes omgangskrets finner flere katolikker, mens moren Sophie Brockenhuus (f. 1587) var oppvokst i et krypto-katolsk miljø på Elingård i Onsøy. De to giftet seg i 1610; året etter måtte sognepresten i Onsøy, Jakob Hjort, flykte fra landet etter at det ble avslørt at han i hemmelighet var katolsk prest. Samtidig ble flere andre norske prester avslørt som hemmelige katolikker og landsforvist. Oves mormor, Dorte Juel, var både storgodseier og kirkeverge i Onsøy, og har trolig spilt en viktig rolle ved ansettelsen av Hjort.

De andre som ble avslørt ved samme anledning var Hjorts brødre, samt sogneprestene i Nes på Hedmarken og i Tune ved Sarpsborg. Sophie Brockenhuus' onkel Peder Brockenhuus hadde sine setegårder, Hovinsholm og Sande, nettopp på disse to stedene. Prester skulle kalles av et utvalg av sogneallmuen i samråd med prosten. Det var en ordning som ga betydelig innflytelse til lokale storfolk, og det ser ut til at både Sophie Brockenhuus' mor og hennes onkel på farssiden brukte denne innflytelsen til å innsette kryptokatolske prester.

Tyve år før avsløringen var Onsøy kirke blitt nyinnredet etter brann. Oves mormor og morfar bidro blant annet med et stort, førreformatorisk alterskap med i alt 24 helgenfigurer. Denne innredningen er typisk for familiens kirker: Det ville være for demonstrativt å bestille ny, katolsk kirkekunst, men det var akseptabelt å kjøpe brukt. Da Bjugn kirke, som ligger en mils vei fra Austrått, ble bygget i 1637, gav Jens Bjelke også den et førreformatorisk alterskap, og kapellet på Austrått

ble fylt med førreformatorisk kunst. Disse gjenstandene var egnet til å vedlikeholde katolske fromhetsformer i menigheten, og nettopp derfor ble de ofte rensket ut av mer nidkjære protestanter.

Vesthagens trettallsymbolikk passer inn i dette bildet. Den er ikke spesifikt katolsk, og det har den felles med innskriften IHS (Iesus hominum salvator), som er å finne en rekke steder i selve borgen, men begge deler kunne under gitte omstendigheter oppfattes som katolske markører. En lignende tveytidighet kommer som nevnt også til uttrykk i selve landskapsplanen på Austrått.

Slik symbolsk arkitektur er på ingen måte enestående i europeisk sammenheng. Et særlig relevant eksempel i vår sammenheng er byggverkene til den engelske katolikken Sir Thomas Tresham, som etter mange år som fange i Tower i fikk reise hjem til Northamptonshire i 1593. Vel hjemme satte han i gang oppførelsen av et korsformet hus (Lyveden New Bield) og en trekantet paviljong (Rushton Triangular Lodge). Sistnevnte har sider som er 33 fot lange, hver av dem med tre gavler og med en latinsk bibeltekst på 33 bokstaver.

Arkitekten

I Ove Bjelkes alderdom var den katolske undergrunnen i Norge i ferd med å dø ut, men den norske motreformasjonen kom ennå til å telle en betydelig skikkelse, nemlig Johan Caspar de Cicignon, Han var født i Luxemburg, hadde vært i veneziansk krigstjeneste, gikk i dansk tjeneste i 1657 og kom til Norge som festningsingeniør. Det var kjent og akseptert at Cicignon var katolikk, og stattholder Gyldenløve holdt

sin hånd over ham: Fra 1675 hadde han jesuittpaterer boende hos seg, og fra 1677 var han bosatt i Fredrikstad, som fikk religionsfrihet og dermed kunne fungere som base for jesuittisk misjonsvirksomhet. Dette varte imidlertid bare i få år, og i 1691 måtte den siste pater gi opp og dra tilbake til kontinentet.

Det er ikke usannsynlig at Cicignon er arkitekten bak hagen og landskapsplanen på Austrått. Den personlige forbindelsen med byggherren er ikke vanskelig å finne, for i Cicignons første år i Norge må han og Ove Bjelke ha hatt mye med hverandre å gjøre. Bjelke var stiftsbefalingsmann i Bergen, der Cicignon ble postert i 1662, fra 1664 som kommandant. Det har neppe vært vanskelig for Bjelke å signalisere sitt religiøse ståsted, og det er heller ikke usannsynlig at Cicignon har vært informert om det allerede før han kom til landet. Hagen og landskapsplanen ble til nettopp i de årene da både Bjelke og Cicignon var bosatt i Bergen, før Bjelke i 1666 ble forflyttet til Trondheim.

Planen for Austrått har også flere fellesstrekk med Trondheims byplan, som Cicignon utformet etter bybrannen i 1681. I begge kan man finne en tallsymbolikk med et krypto-katolsk program, men enda viktigere er det at begge viser en meget original og stedstilpasset bruk av barokke planprinsipper. I begge tilfeller er det en betydelig arkitekt som står bak, og vi kjenner ingen andre enn Cicignon som var i stand til å gjøre noe slikt i Norge på denne tiden.

Her er det også verdt å nevne at den første barokkhagen vi kjenner i Norge, stammer fra det samme bergensmiljøet på samme tid: Mjelde på Osterøy, anlagt av generaltollforvalter Herman Garmann i årene etter 1662. Her var,

for første gang i Norge, hus og hage anlagt rundt en gjennomgående akse, og denne akse var nøyaktig innsiktet mot et kirketårn i det fjerne. Også her fremstår Cicignon som en mulig arkitekt.

I 1660-årene bygget Cicignon også en representasjonsbolig for seg selv på Ladegården i Bergen (revet 1914), og den bekrefter at han ikke var fremmed for symbolsk arkitektur: Huset var 33 alen langt og 11 alen bredt. Hageterrassen foran huset var 27 alen bred ($27 = 3 \times 3 \times 3$), og i likhet med huset skulle den være 33 alen lang, men Cicignon ble forflyttet fra byen før den var ferdig. Hagen ville med tidens vanlige inndeling ha gitt plass til fire kvarterer, hvert av dem 9×9 alen ($9 = 3 \times 3$), og adskilt av hageganger av tre alens bredde.

Avslutning

Denne artikkelen begynte med en enkel observasjon en sommerdag i 2021: Mellom borgen og pyramiden på Austrått går en hundre meter lang jordvoll som tydeligvis er menneskeskapt. Søk i litteraturen viste at ingen tidligere hadde tillagt den noen betydning, men også at den tydeligvis var gammel. Da det så viste seg at terrasseringens vinkel mot borgen var den samme som i de gamle hagegangene på motsatt side, fremstod det som ganske sannsynlig at den var fra samme tid, og hagegangene var nylig blitt datert til 1600-tallet.

Spørsmålet ble da hvordan sporene i landskapet kunne fortolkes i lys av 1600-tallets alminnelige prinsipper for hage- og landskapskunst. Her ble Schönings beskrivelse fra 1774, med stakittet, asketrærne og «ridebanen» av avgjørende betydning, godt hjulpet

av gamle fotografier som viste arealet foran borgen før 1900-tallets planering. Til sammen la dette et godt grunnlag for å bestemme vesthagens form og omtrentlige utstrekning.

Rekonstruksjonen av selve hagen, med trekanter og tretall, er naturligvis mer usikker. Til mitt forsvar kan jeg bare si at dette ikke var noe jeg forsøkte å finne, men en løsning som gav seg av seg selv da jeg forsøkte å tegne ut hvordan hagen kunne ha vært. Også identifikasjonen av Cicignon som mulig arkitekt er usikker, men den stemmer godt overens med både hans og byggherrens biografi, og dette gjelder uavhengig av min rekonstruksjon av hagen.

Vesthagen forsvant på et tidlig tidspunkt i gårdens historie. Etter Ove Bjelkes død i 1674 tilhørte Austrått to av hans nevøer etter tur: Først Christoffer Bjelke, sønn av broren Henrik, og deretter C. F. Von Marschalck, sønn av søsteren Margrethe. Ved hans konkurs i 1699 gikk eiendommen ut av slekten, da var hus og hage trolig i dårlig forfatning, og senere eiere hadde neppe interesse av å vedlikeholde et seremonielt rom rundt minnesmerket over familien Bjelke. Østhagen ligger lavere og derfor mer beskyttet mot vind, og kunne også beskyttes av en leplantning mot øst. Det var derfor naturlig at det var denne som ble holdt i hevd som hage, mens pyramiden ble stående for seg selv i en åker.

gjert.vestrheim@uib.no

Litteraturliste

- Andersen, Håkon A. og Bratberg, Terje T.V.: «Hemmelige katolikker. Et kryptokatolsk miljø omkring kanslerne Bjelke på 1600-tallet», *Årbok for Fosen*, 2004.
- Andersen, Håkon A. og Bratberg, Terje T.V.: *Austrått – En norsk herregårds historie*. Trondheim: Pir, 2011.
- Andersen, Eystein M.: «Cicignons katolske byplan for Trondhjem», *Fortidsminneforeningens årbok*, 2015.
- Dietze-Schirdewahn, Annegreth: «Herregårdslandskapet på Austrått. En studie av det eldste hage- og parkanlegg fra 1650 til 1780», *Kunst og kultur nr. 4*, 2017.
- Laugerud, Henning, *Reformasjon uten folk. Det katolske Norge i før- og etterreformatorisk tid*, St. Olav forlag, Oslo 2018.
- Ree, Lorentz Harboe og Wallem, Fredrik B.: *Østraat: opmaalinger, tegninger og bygningsbeskrivelse samt en utsigt over Østraats historie*. Trondheim: F. Brun, 1916.
- Carl W. Schnitler, *Norske haver i gammel og ny tid*. Kristiania: Alb. Cammermeyers forlag, 1916.
- Været, Sigurd: «Austråtts østre hage – Et historisk perspektiv», Mastergradsoppgave, NMBU, 2017.